

**Lovorka Čoralić, U GRADU SV. MARKA, Golden Marketing,
Zagreb, 2001, str. 521.**

Sanguete, Lago di Vrana, chi compra mi vendo! Ovim je sloganom, dijelu posvete svom šukundjedu Boži, trgovcu smriškama i pijavicama u gradovima sjevernog Jadrana, *tra le due sponde*, Lovorka Čoralić započela svoju knjigu. Na punih petstotina stranica potkrijepljenih sa 1199 bilježaka, korištenjem mahom arhivskog gradiva te obilne literature (1187 naslova), ovo djelo predstavlja, pored bogata vrele podataka o prošlosti Hrvata u Veneciji, prvu monografsku obradu te teme u cjelini.

Najprije nekoliko riječi o autorici ove knjige. Ime Lovorke Čoralić unutar hrvatske historiografije, a i šire, postalo je svojevrsni sinonim za istraživanje povijesne nazočnosti Hrvata u Veneciji. Ova knjiga, proizašla kao dopunjeno izdanje doktorske disertacije, to najbolje potvrđuje.

Lovorka je Čoralić studij povijesti diplomirala u Zagrebu na Filozofskom fakultetu gdje je 1995. godine obranila i magisterij na temu cestovnih komunikacija u srednjovjekovnoj Hrvatskoj što je doskora (1997) objavljeno u Zagrebu pod naslovom *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*.

U rodnom je Zadru obranila najveći ispit što postoji u karijeri jednog znanstvenika, spomenutu doktorsku disertaciju, pri čijoj su izradbi kao članovi stručnog povjerenstva bili: prof. dr. sc. Stijepo Obad u svojstvu mentora, prof. dr. sc. Miroslav Bertoša i prof. dr. sc. Miroslava Granić.

Zvanje znanstvenog asistenta stekla je 1992. godine kada se zaposlila u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagrebačkog sveučilišta gdje je radila na znanstveno-istraživačkom projektu prof. dr. sc. Nenada Moačanina do kraja 1997. kada prelazi u Hrvatski institut za povijest gdje 1998. godine stječe zvanje znanstvenog suradnika. Doktorica Čoralić je i nastavno djelatna, i to pri Hrvatskim studijima gdje predaje predmete *Povijest Venecije do 1797. godine* te *Povijest Italije u 19. i 20. st.*

Njezin intelektualni angažman ovime nije zaokružen. Naime, kao stalni suradnik Leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža* u Zagrebu surađuje pri izradbi *Hrvatskog biografskog leksikona* i *Hrvatske enciklopedije*, a pri izradbi leksikografske edicije *Hrvatski leksikon* (I, II, Zagreb, 1996–1997) bila je urednik za povijesnu struku. Nadalje, članica je uredništva tri časopisa: *Annales* u Kopru, *Croatica Christiana periodica* u Zagrebu te *Hrvatske revije* Matice Hrvatske.

Knjigu sastavlja 15 poglavlja čiji naslovi zorno iskazuju vlastiti sadržaj: I. Izvori i historiografija. Mogućnosti istraživanja, II. Smjerovi hrvatskih migracija od XV. do XVII. stoljeća, III. Najranije doba hrvatsko-mletačkih veza. Povijesno ozračje prvih hrvatskih prekojadranskih iseljavanja (IX.-XV. st.), IV. Prvi "Skjavuni" – najranije doba hrvatske zajednice u Mlecima, V. Središnje doba hrvatskih prekojadranskih mi-

gracija (XV.-XVIII. st.): brojidbeni pokazatelji, VI. Podrijetlo hrvatskih iseljenika, VII. Mjesta stanovanja hrvatskih iseljenika u Mlecima, VIII. Zanimanja, aktivnosti i profesionalno djelovanje Hrvata u Mlecima, IX. Životno svakodnevlje: obitelj, rodbina i prijatelji. Kućna posluga. Kultura stanovanja, X. Vjerski život i religioznost. Odnos prema crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, XI. Hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna, XII. Domovinske veze: posjedi, obitelji, prijatelji, vjerske ustanove i duhovne osobe, XIII. Neželjeni boravak u Mlecima: procesi, osude, progoni i zatočeništva, XIV. Novo doba: od nestanka hrvatske nacionalne zajednice do pojave novih "Skjavuna" i XV. Likovni i glazbeni umjetnici, književnici i glazbenici: hrvatski prinosi mletačkoj kulturnoj baštini. Slijede: zaključak, sažeci na engleskom i talijanskom, popis korištenih vrela i literature, prilozi u obliku grafikona, rodoslovlja te planovi grada. Čitanje knjige olakšavaju kazala toponima, etnonima i osoba. Na samom je kraju publikacije bilješka o autorici.

Nesumnjivo, jedno od bazičnih obilježja višestoljetne mletačke povijesti bila je izrazita multikulturalnost, poticana i njegovana od najviših vlasti. Kada promatramo brojčano zamjetni niz nacionalnih skupina u gradu i okolici (Albanci, Armenci, Grci, Nijemci, Perzijanci, Turci, Židovi), Hrvati su poradi svoje brojnosti i nazočnosti u svim sastavnicama javnog života, imali zapaženo mjesto. Izvori nam upечатljivo kazuju o koncentraciji hrvatskih useljenika u istočnom dijelu grada zvanom Castello. Dokaz tome je i brojno nazivlje tamošnjih ulica, trgova i prolaza, a posebno je upечатljivo ime mletačke obale, tj. *Rive degli Schiavoni*. Uz Castello, Hrvati su zamjetno zastupljeni i u četvrtima S. Marco i Cannaregio, dok se u drugim predjelima grada, udaljenijim od središta, spominju u znatno manjem broju. Nepotrebno je posebno isticati da iseljenika ima i na otocima Lagune (Giudecca, Murano, Chioggia) te po svoj mletačkoj terrafermi.

Prvi tragovi Hrvata u Mlecima datiraju u kraj 11. st. da bi u narednom stoljeću njihov broj porastao. Vrela ih bilježe kao *Sclavo* i *Sclavus*, a najčešće su podrijetlom iz Zadra. Trinaesto stoljeće označavaju sve brojniji podaci o hrvatskim stanovnicima u Gradu na lagunama, a osim Zadra sada se kao mjesta porijekla izdvajaju Dubrovnik i otok Rab. Ti su Hrvati uključeni u trgovinu i novčarske poslove. Autorica je kao historiografski izvor najčešće rabila oporuke, njih preko 2500 za razdoblje od početka 15. st. do kraja 18. st., jer omogućuju sustavno praćenje hrvatskih iseljavanja u Mletke u doba kad su ona najintenzivnija. Doseljenici se asimiliraju gubeći svijest o prvotnoj domovini u trećem ili četvrtom koljenu. Svijest o narodnoj pripadnosti izrazitije se sačuvala samo kod potomaka onih iseljeničkih skupina koje su u Mletke pristigle u doba najjačih prekojadranskih iseljavanja, tj. u drugoj polovici 15. i u prvoj četvrtini 16. st. Naime, stoljeća 15. i 16. ključna su za Hrvatsko Kraljevstvo. To je razdoblje postupna osmanlijskog zauzimanja velikog dijela tadašnjega hrvatskog državnog i etničkog prostora, dovelo do masovnog iseljavanja hrvatskoga starosjedilačkog stanovništva. Hrvatske migracije,

nejednaka opsega i trajanja, kretale su se na sjever prema zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj. Zapadni smjer iseljavanja išao je prema Istri, Gorici, Kranjskoj i Štajerskoj. Posebno je prostor današnje Italije bio metom hrvatskih iseljenika, čemu je u hrvatskoj historiografiji do sada bila pridavana mala pažnja.

Promatrajući zemlje porijekla iseljenika, uočljivo prednjači Dalmacija (45,7%) i Boka Kotorska (31,4%). Osim, dakako, doseljenika iz mletačkih pokrajina, Venecija je privlačna i Hrvatima iz Dubrovačke Republike te Kraljevine Hrvatske, dok je Istra slabo zastupljena svojim iseljenicima. Tako je iz Pule iselilo 10, Umaga 5, Rovinja 4, Buzeta 3, Labina i Motovuna po 2 čovjeka te iz Momjana 1, što bi u postocima iznosilo svega 1–2%, ovisno o promatranom stoljeću u odnosu na zastupljenost Hrvata iz drugih regija.

Analiza iseljeničkih prezimena upućuje na njihovo pretežno hrvatsko obilježje i kao takva se održavaju sve do u četvrtu ili petu generaciju kada se njihov izvorni oblik u potpunosti venetizira.

Hrvatska se zajednica međusobno držala na okupu, osim po stanovanju u istim dijelovima grada, ujedno i sklapanjem pozamašnog broja “doseljeničkih brakova”, a to su brakovi među pripadnicima iseljeničkih skupina iz različitih hrvatskih krajeva.

Hrvati u Veneciji isprofilirali su se u materijalnom smislu kao srednjeimućni i sitnoimućni sloj. To su u najvećem broju slučajeva djelatnici u mletačkom arsenalu ili obližnjim brodograđevnim škverovima. Najveći dio iseljenih Hrvata u Veneciji bavio se obrtom (32,2%) i pomorstvom (20,7%), od čega su najzastupljenija drvodjelska, građevinska, obučarska i tekstilna zanimanja. U pomorskim zanimanjima prednjače mornari, uglavnom kao veslači na mletačkom trgovačkom i ratnom brodovlju.

Kad je o trgovini riječ, poduzetnici s hrvatske obale imali su vodeću ulogu u posredništvu i trgovinskoj razmjeni između jadranskih obala. U tim su poslovima prednjačili Bokeljci iz Dobrote, Prčanja i Perasta. Nasuprot tih imućnih hrvatskih poduzetnika koji u Veneciji nisu stalno nastanjeni, izdvaja se brojčano jača skupina hrvatskih trgovaca stalno nastanjenih u ovome gradu. Radi se o trgovcima skromnijeg kapitala, usmjerenim na specijaliziranu prodaju određenih vrsta proizvoda.

Državne službe pružale su manji broj stalnih radnih mjesta Hrvatima (oko 6%). To su poglavito manje odgovorne službe činovničkog karaktera. Unutar mletačkih postrojbi prisutnost Hrvata je posebno upečatljiva što se vidi i po nazivu elitnih konjaničkih četa (*Croati a cavallo*) te pripadnika pješačkih četa (*oltramarini*).

Duhovne osobe hrvatskog porijekla u većini su slučajeva biskupijski svećenici: župnici, arhidakoni, kanonici; na službi po brojnim mletačkim crkvama. Posljednje dane ovozemaljskog života ljudi iz naših krajeva, a najčešće su to bile žene, znali su provoditi u laičkim Trećim redovima. U Veneciji su se školovali i započinjali svoje crkvene službe brojni kršćanski duhovnici, da spomenemo bl. Graciju iz Mua (1438–1508) te Bokeljku službenicu Božju Anu Mariju Marović (1815–1887). Oporučni navodi rječito pokazuju kako je bio visok stupanj povezanosti Hrvata s mletačkim vjerskim ustanovama, na-

ročito sa sjedištima dominikanskoga i franjevačkog reda te s onovremenom stolnicom S. Pietro u predjelu Castello. Bratovštine su bile posebno popularne među Hrvatima kojih je najveći broj pripadao tzv. Malim bratovštinama (*Scuole piccole*). Iseljenici prvog pokoljenja daruju vjerske ustanove i duhovne osobe u domovini, darujući im često dragocjene umjetničke predmete poput slika i liturgijskih predmeta, te su na taj način pridonosili umjetničkom bogaćenju dalmatinskih kao i istarskih crkvenih te samostanskih riznica.

Bazično i jedino institucionalno ustrojeno okupljanje Hrvata u Mlecima bila je njihova *Bratovština sv. Jurja i Tripuna*. Osnovana 1451. godine sa sjedištem u bivšem gostinju S. Caterina što je pripadao samostanu ivanovaca, Bratovština je ubrzo stekla pravo da u spomenutoj crkvi podigne oltar sv. Jurju te da se koristi s četiri grobnice za pokop svojih članova. Početkom 16. st. stvaraju se uvjeti za njen gospodarski i kulturni napredak. Tada će nastati umjetnički najvredniji ukras Bratovštine tj. ciklus slika Vittorea Carpaccia s prizorima iz života sv. Jurja. Opasnost 1797. godine kada su ukidane gotovo sve mletačke bratovštine, nije bila kobna po ovu bratovštinu. Naime, dopušten joj je nastavak redovnih aktivnosti sve do najnovijeg vremena, ali je u posljednja dva stoljeća izgubila prvotna obilježja promijenivši ime u *Scuola Dalmata*. Udruga je tijekom druge polovice 19. st. postala zajednicom istočnojadranskih iseljenika talijanskoga nacionalnog i političkog opredjeljenja.

Svakako da hrvatske iseljenike nije mimošao ni udio u najnižem stupnju ljestvice društva. Ne mali broj je, dakle, i onih što su hranu zarađivali kao kućna posluga i pomoćno osoblje po domovima mletačkih plemića i ostalih dobrostojećih.

Temeljem inventara i spomenutih oporuka autorica predstavlja i materijalnu kulturu iseljenika te zaključuje da društveni status, standard, način života, navike i bogatstvo najvećeg dijela iseljenika bitnije ne odudara od pretežita broja mletačkih pučana. Hrvatski krajevi i njihovo iseljništvo dali su lijepi prinos venecijanskoj modi posredstvom odjevnih detalja poput ječermice i kravate.

Autorica je obradila i onaj manje slavan dio hrvatske nazočnosti u Mlecima. O toj kategoriji svjedoče spisi sudskih procesa, istraga, presuda i kazni. Neki su useljenici činili teške prijestupe poput ubojstva, razbojstva i svetogrđa te su slijedom toga bili tada primjereno kažnjeni, tj. smaknuti. Posebnu pozornost privlače procesi mletačke inkvizicije o čemu od iste autorice možemo podrobnije čitati u zasebnoj knjizi *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, objavljenoj 2002. godine u Zagrebu.

Pretposljednje poglavlje – *Novo doba* – pripovijeda o vremenu od kraja 18. st. do pojave novih “Skjavuna”. Tijekom prve polovice 19. st. nastavlja se već započet proces opadanja hrvatskih prekojadranskih migracija, sve se više svodeći na pojedinačna iseljavanja. Bujanjem nacionalnog preporoda i pokreta za ujedinjenu talijansku državu, pripadnici zajednice prekojadranskih iseljenika sve više poprimaju protalijansko nacionalno i političko opredjeljenje. “Skjavunsko” obilježje hrvatske zajednice trajno nestaje,

a zamjenjuje ga poistovjećivanje s užom regionalnom cjelinom (*Istrijani, Dalmati*). Iz tog razloga nakon skončanja *Serenissime*, te poglavito od ujedinjenja Italije, nije više moguće govoriti o postojanju brojne i kompaktne hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima.

Hrvatski prinos mletačkoj kulturnoj baštini predstavljen je u poglavlju što prethodi zaključku. Djela hrvatskih majstora (*Schiavoni*) poput slikara, kipara, sitnoslikara, grafičara, staklara, graditelja orgulja, glazbenika, književnika, filozofa, teologa i drugih znanstvenih i uopće kulturnih pregalaca, što su barem privremeno boravili u Gradu na lagunama, trajno svjedoče o snažnim umjetničkim prinosima plodne hrvatske kolonije Prejasnoj Kraljici Mora.

Do sada je objavljen čitav niz priloga u kojima se obrađuju pojedine manje tematske cjeline, a ponajbolje su proučavane gospodarske, državno-političke i kulturne hrvatsko-mletačke veze. Usprkos postojanju istraživanja o višestoljetnoj nazočnosti Hrvata u Mlecima, do sada nije bila objelodanjena jedna zaokružena studija na tu temu. Možemo reći da je taj manjak sada vrijedno ispunjen monografijom koja je ovdje skromno prikazana. Radi se o inspirativno i nadasve pregledno pisanoj, znanstveno utemeljenoj studiji, kakva bi mogla predstavljati model za istraživanje i drugih hrvatskih iseljeničkih skupina. Ovim djelom dobili smo i oku ugodan te reprezentativan primjer kako tom istraživačkom predmetu pristupiti.

Elvis Orbančić